

Παντελής Γεωργογιάννης - Βασίλειος Μπάρος
Επιμέλεια

**Διαπολιτισμική Εκπαίδευση –
Μετανάστευση –
Διαχείριση Συγκρούσεων
και Παιδαγωγική της Δημοκρατίας**

13^ο Διεθνές Συνέδριο
Αλεξανδρούπολη, 7-9 Μαΐου 2010

Πρακτικά Συνεδρίου
Με Κριτές

Τόμος Ι

Πάτρα 2010

Όλα τα αντίγραφα υπογράφονται από τον κάτοχο του copyright.



Copyright ©: Παντελής Γεωργογιάννης

Διεύθυνση: Οδός Αρχιμήδους, Κτίριο 7
Πάτρα, 26110
Τηλ: +30 2610 969715 / 969615
Fax: +30 2610 996252 / 431326
<http://www.kedek.gr>
E-mail: gpant@otenet.gr, georgog@upatras.gr

Τίτλος: Διαπολιτισμική Εκπαίδευση - Μετανάστευση, Διαχείριση συγκρούσεων και Παιδαγωγική της Δημοκρατίας

Εκτύπωση: TYPOCENTER, Νεκτάριος Σαραντίδης,
Κανάρη 28, Πάτρα.
Τηλ./Fax: +30-2610-341635

ISBN:

σ.σ. 660, σχήμα 17,5 X 25 εκ.

Απαγορεύεται η μερική ή ολική αναδημοσίευση του έργου αυτού, καθώς και η αναπαραγωγή του με οποιοδήποτε άλλο μέσο, χωρίς σχετική άδεια του κατόχου του Copyright.

Κοινωνικές αναπαραστάσεις για μετανάστες από διαφορετικές κουλτούρες, μέσα από ιστορίες παιδιών δημοτικού σχολείου

Πρίντζη Άννα - Παυλόπουλος Βασίλης

Περίληψη

Σκοπός της παρούσας μελέτης είναι η διερεύνηση των αναπαραστάσεων για το φαινόμενο της μετανάστευσης και για άτομα από εθνοπολιτισμικά περιβάλλοντα που διαφέρουν σημαντικά (Αγγλία – Αφρική), μέσα από ιστορίες μαθητών δημοτικού. Στην ανάλυση περιεχομένου αποτυπώθηκαν στοιχεία σχετικά με τους λόγους της μετανάστευσης, την προσαρμογή στη χώρα υποδοχής, το προφίλ των μεταναστών. Η εικόνα παρουσιάζεται εν γένει ρεαλιστική, ενώ εντοπίζονται και κάποιες στερεοτυπικές αντιλήψεις, ευρήματα που μπορούν να αξιοποιηθούν ως έναυσμα για προβληματισμό και δράσεις στο πλαίσιο μιας διαπολιτισμικής εκπαίδευσης.

Summary

The purpose of this study was to examine the representations about immigration as well as people coming from cultures considerably different (England – Africa), through elementary students' scenarios. Content analysis revealed information about the causes of immigration, immigrants' adaptation in receiving society and their personality profile. In general, children's representations match up to reality, while some stereotypes can be detected. The results can be turned to advantage into intercultural education framework.

1. Εισαγωγή

1.1. Μετανάστευση, επιπολιτισμός, κοινωνικές αναπαραστάσεις και στερεότυπα

Η μετανάστευση, φαινόμενο που αφορά στη μετακίνηση ενός ατόμου ή ενός συνόλου με σκοπό τη μόνιμη ή προσωρινή εγκατάσταση σε άλλη χώρα¹, επιφέρει ως επακόλουθο τη διαδικασία του *επιπολιτισμού*. Πρόκειται για μια διεργασία της πολιτισμικής μεταβολής ως αποτέλεσμα της συνεχούς επαφής ατόμων από πολιτισμικά διαφορετικές ομάδες², η οποία συνδέεται με τη χρησιμότητα των *κοινωνικών αναπαραστάσεων*³.

Ο Moscovici, το 1976, όρισε πρώτος τη συγκεκριμένη έννοια ως «διανοητικά σχήματα», που επιτελούν διπλή λειτουργία: αφενός βοηθούν το άτομο στην προσπάθεια οργάνωσης, κατανόησης κι αξιολόγησης της πραγματικότητας και αφετέρου προσφέρουν ένα κώδικα που επιτρέπει την επικοινωνία και κοινωνική συνδιαλλαγή⁴. Το επίθετο

1 Τσαούσης, Δ. (1987). *Χρηστικό λεξικό κοινωνιολογίας*. Β' έκδοση. Αθήνα: Gutenberg.

2 Redfield, Lindon & Herskovitis, 1936, στο Phinney, J., Berry, J., Vedder, P. & Liebkind, K. (2006). *The Acculturation Experience: Attitudes, Identities, and Behaviors of Immigrant Youth*. J. Berry, J. Phinney, D. Sam & P. Vedder (Eds). *Immigrant Youth in Cultural Transition*. (pp. 71-116). New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates, Publishers

3 Χρυσόχου, Ξ. (2005). *Πολυπολιτισμική πραγματικότητα*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.

4 Ρήγα, Α-Β. (1991). Από τις στάσεις στις κοινωνικές αναπαραστάσεις: Μια ανασκόπηση της πρόσφατης

«κοινωνικές» εκφράζει ακριβώς τη συλλογικότητα όσον αφορά στην παραγωγή νοήματος για ένα αντικείμενο και τον ενστερνισμό του από τα διαφορετικά μέλη μιας ομάδας, ως αποτέλεσμα των διαδικασιών επικοινωνίας και κοινωνικής επιρροής⁵. Κατά την επαφή αυτή με το μη οικείο, στη διαδικασία επιλολιτισμού, η ανάγκη κατανόησης και περισσότερο διάκρισης της εξωομάδας από την εσωομάδα, ευνοεί την κατασκευή του «άλλου», της ετερότητας και του αποκλεισμού της από τον «εσωτερικό κύκλο». Το γεγονός αυτό ερμηνεύεται κυρίως μέσα από το αίσθημα της απειλής που βιώνεται ειδικότερα από τη μεριά των γηγενών, του φόβου, δηλαδή για τις επικείμενες αλλαγές και ειδικότερα για την πιθανή απώλεια της ιδιαιτερότητας που η εθνική ταυτότητα εξασφαλίζει. Έτσι, οι κοινωνικές αναπαραστάσεις λειτουργούν στην περίπτωση αυτή ως *κοινωνικά στερεότυπα*, αποδόσεις, δηλαδή κοινών χαρακτηριστικών γνωρισμάτων στα μέλη μιας συγκεκριμένης ομάδας, που εμπεριέχουν τα χαρακτηριστικά της γενίκευσης και υπεραπλούστευσης⁶. Έτσι, συχνά, συνδέεται η φυλετική ή εθνική καταγωγή και ταυτότητα με κάποια ιδιαίτερα στοιχεία (θετικά ή αρνητικά), αξιολογικού συνήθως χαρακτήρα που, σύμφωνα με τον Allport, «προ-κρίνουν» σε σημαντικό βαθμό το άτομο, αποτελώντας έτσι πηγή προκαταλήψεων⁷.

Η λογικοφανής άποψη πως η ίδια η συνδιαλλαγή μεταξύ των ομάδων (υπόθεση της επαφής) είναι σε θέση να μειώσει την ενεργοποίηση στερεοτύπων και προκαταλήψεων δε φαίνεται να ισχύει παρά μόνο κάτω από προϋποθέσεις, μεταξύ των οποίων, σύμφωνα με τον Allport και άλλους μεταγενέστερους μελετητές αναφέρονται: *ισοτιμία, συνεργασία, κοινός στόχος, θετική αλληλεπίδραση, στενότητα σχέσεων, θεσμική υποστήριξη*⁸.

1.2. Εκπαίδευση και ετερότητα

Μέσα σε μια πολυπολιτισμική κοινωνία, η εκπαίδευση δέχεται κι αυτή πολύπλευρες μεταβολές και αποτελεί πεδίο ανάπτυξης διομαδικών, διαπολιτισμικών (εποικοδομητικών ή όχι) επαφών. Όσον αφορά στην ελληνική πραγματικότητα, ολοένα και αυξάνεται το ποσοστό των αλλοεθνών μαθητών στα σχολεία όλων των βαθμίδων⁹. Το γεγονός αυτό, πέρα από πρόκληση για ανταπόκριση στις σύγχρονες απαιτήσεις, φέρνει και το μαθητικό πληθυσμό αντιμέτωπο με μια νέα πραγματικότητα, όπου η διαφορετικότητα είναι πλέον φανερά παρούσα και την οποία καλείται να κατανοήσει και να διαχειριστεί.

Η παιδική ηλικία αποτελεί φάση ιδιαίτερα ευαίσθητη στη διαμόρφωση στάσεων¹⁰, και το νέο άτομο, πέρα από την προσωπική του εμπειρία δέχεται επιρροές και από τους βασικούς αλλά και δευτερεύοντες θεσμούς κοινωνικοποίησης. Έτσι, οι αντιλήψεις που

βιβλιογραφίας. *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών* 80, 156-165.

5 Χρυσόχου, Ξ. (2005). *Πολυπολιτισμική πραγματικότητα*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.

6 Γεώργας, Δ. (1995). *Κοινωνική Ψυχολογία*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.

Καλαντζή-Αζίζι Α., Ζώνιου-Σιδέρη, Α., & Βλάχου, Α. (1996). *Προκαταλήψεις και στερεότυπα. Δημιουργία και αντιμετώπιση*. Αθήνα: ΥΠ.Ε.Π.Θ. (Γ.Γ.Α.Ε.)

7 Wetherell, M. (2004). *Ομαδική σύγκρουση και η κοινωνική ψυχολογία του ρατσισμού*. Στο M. Wetherell (Επιμ.) *Ταυτότητες, ομάδες και κοινωνικά ζητήματα*. Αθήνα: Μεταίχιμο.

8 Χρυσόχου, Ξ. (2005). *Πολυπολιτισμική πραγματικότητα*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.

9 Baldwin-Edwards, M., Κυριάκου, Ι., Κακαλίκα, Π., & Κάτσιος, Γ. (2004). *Στατιστικά δεδομένα για τους μετανάστες στην Ελλάδα: Αναλυτική μελέτη για τα διαθέσιμα στοιχεία και προτάσεις για τη συμμόρφωση με τα standards της Ευρωπαϊκής Ένωσης*. Αθήνα: Ι.ΜΕ.ΠΟ

10 Γεώργας, Δ. (1995). *Κοινωνική Ψυχολογία*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.

εκφράζει, οι στάσεις και οι συμπεριφορές που υιοθετεί αντανακλούν, σε σημαντικό βαθμό τις κοινωνικές αναπαραστάσεις της συγκεκριμένης κοινωνικοπολιτισμικής ομάδας της οποίας αποτελεί μέλος. Ενδέχεται, λοιπόν, τα στερεότυπα της ευρύτερης κοινότητας να μεταφέρονται και στον κόσμο των παιδιών¹¹, δυσχεραίνοντας τις διεργασίες που θα οδηγούσαν στην αμοιβαία αποδοχή και αρμονική, μακροπρόθεσμα έστω, συνύπαρξη με την ετερότητα.

Οι στάσεις των Ελλήνων μαθητών απέναντι στους μετανάστες έχουν ήδη αποτελέσει αντικείμενο μελέτης αρκετών ερευνών, στις οποίες επισημαίνονται διακρίσεις και χρήση ρατσιστικών χαρακτηρισμών από τους γηγενείς μαθητές προς τους μετανάστες συμμαθητές τους, ενώ φαίνεται πως γενικά οι αλλοεθνείς τυγχάνουν δυσμενέστερης μεταχείρισης από τους παλιννοστούντες Παρόλα αυτά, οι ίδιοι οι μαθητές είναι η ομάδα που διάκειται περισσότερο θετικά στη διαφορετικότητα σε σχέση με τις ομάδες των εκπαιδευτικών και γονέων, ενώ οι μαθητές χαμηλότερων εκπαιδευτικών βαθμίδων παρουσιάζονται εν γένει περισσότερο ανοιχτά στη σχέση με τους αλλοδαπούς συμμαθητές τους. Επιπλέον, οι μαθητές που συνυπάρχουν, στην τάξη, με αλλοδαπούς μαθητές εμφανίζουν μεγαλύτερη αποδοχή του «διαφορετικού» από μαθητές που δε συναναστρέφονται παιδιά από άλλες χώρες, ενισχύοντας την άποψη για τη θετική σημασία της επαφής¹².

Η στάση των μαθητών απέναντι στο διαφορετικό μπορεί να ποικίλει, με βάση διαστάσεις όπως το έθνος, το χρώμα και το θρήσκευμα¹³. Ξεκινώντας από την πιο αρνητική προς την πιο θετική στάση κατατάσσονται με τη σειρά με βάση την εθνικότητα: Αλβανοί, Ασιάτες, Αφρικανοί και Άραβες, Δυτικοευρωπαίοι, ενώ με βάση το χρώμα: η μαύρη φυλή, οι μελαμψοί, η κίτρινη και τέλος η λευκή φυλή. Αντίστοιχα στερεότυπα μαθητών αλλά και φοιτητών αποκαλύπτονται σε πιο πρόσφατη έρευνα¹⁴, όπου για μεν τους Ευρωπαίους εκδηλώνονται θετικά στερεότυπα και θαυμασμός, για τους Αλβανούς αρνητικά στερεότυπα και συναισθήματα περιφρόνησης και θυμού, ενώ μικτά παρουσιάζονται τα στερεότυπα για Αμερικανούς και Ασιάτες.

Στερεοτυπικές αντιλήψεις και προκαταλήψεις σχετικά με μειονοτικές ομάδες αποτυπώνονται συχνά και στον προφορικό λόγο, των μαθητών¹⁵. Φαίνεται λοιπόν πως ενώ από τη μια μεριά εκφράζεται η υποστήριξη της ισότητας και του σεβασμού των

11 Bigler, R.S., Jones, L.C., & Lobliner, D.B. (1997). Social Categorization and the Formation of Intergroup Attitudes in Children. *Child Development*, 68 (3), 530-543.

12 UNICEF (2002) Ολοκληρωμένο Πρόγραμμα Έρευνας στο Ελληνικό Εκπαιδευτικό Σύστημα. *Unicef & Κόσμος*, 45, σελ.32-39

Ντάλλα, Μ. (2000). *Στάσεις και συμπεριφορά Ελλήνων μαθητών προς τους Ποντίους και Βορειοηπειρώτες συμμαθητές τους: Ένα πρόγραμμα παρέμβασης*. Διδακτορική διατριβή. ΕΚΠΑ, Φιλοσοφική Σχολή, ΦΠΨ (Τομέας Ψυχολογίας).

Χριστοπούλου, Ι. (2008). *Στάσεις γηγενών απέναντι στους Αλβανούς και παλιννοστούντες μαθητές τους*. Πτυχιακή εργασία. Πρόγραμμα Ψυχολογίας, ΦΠΨ, Φιλοσοφική Σχολή, ΕΚΠΑ.

13 Αργυράκη, Φ., Μιχαλάς, Κ., Ντούσας, Δ., Παπαϊωάννου, Φ., & Σπανός, Π. (1994). Εκπαίδευση και διαφορά: Η στάση των παιδιών απέναντι στο «διαφορετικό» Έθνος, Χρώμα, Θρήσκευμα. *Εκπαιδευτική Κοινότητα* 28, 19-22.

14 Χατζή (2007) *Το περιεχόμενο των στερεοτύπων και οι επιπτώσεις της επαφής*. Ανακοίνωση στο 11^ο Πανελλήνιο Συνέδριο Ψυχολογικής Έρευνας (18-22 Απριλίου, Ρέθυμνο Κρήτης)

15 Νούλα, Ι. & Λουμάκου, Μ. (2009). *Η έννοια της εθνοτικής ετερότητας στον προφορικό λόγο των μαθητών και μαθητριών ελληνικής και μη-ελληνικής προέλευσης*. Προφορική ανακοίνωση στο 12^ο Συνέδριο Ψυχολογικής Έρευνας (14-17 Μαΐου, Βόλος).

δικαιωμάτων των μεταναστών δεν έχει εκλείψει η καχυποψία που εκφράζεται άμεσα ή έμμεσα. Οι διακρίσεις εξακολουθούν να είναι εμφανείς, αφού μεγάλη μερίδα Ελλήνων μαθητών που τείνει να διαχωρίζει τη θέση της από τις υπόλοιπες εθνο-πολιτισμικές ομάδες οι οποίες διαβιώνουν στο ελληνικό σχολείο σήμερα¹⁶.

2. Υπόθεση

Αναμένεται ότι οι μαθητές θα επιδείξουν μια σαφή και ρεαλιστική αντίληψη σε σχέση με στοιχεία που αφορούν εν γένει στη μετανάστευση (αιτίες, δυσκολίες προσαρμογής κ.ά.). Οι αναπαραστάσεις τους θα εμπεριέχουν πιθανόν στερεοτυπικά στοιχεία σε σχέση με τους μετανάστες στο σύνολό τους, που θα διαφοροποιούνται ανάλογα τις εθνοπολιτισμικές ομάδες. Αναμένεται δηλαδή να εκφράσουν πιο θετικές αντιλήψεις για τους προερχόμενους από δυτικοευρωπαϊκές χώρες συγκριτικά με αυτούς από «τρίτοκοσμικές» (Αφρική).

3. Μεθοδολογία

3.1. Δείγμα

Το δείγμα της έρευνας αποτέλεσαν 40 μαθητές Ε΄ τάξης συγκεκριμένου δημοτικού σχολείου (23 αγόρια και 17 κορίτσια) από την περιοχή των Αγίων Αναργύρων Αττικής, στο οποίο φοιτά αρκετά υψηλό ποσοστό αλλοδαπών μαθητών (περίπου 25%), γεγονός που επιτρέπει την εξοικείωση με μια τέτοια συνύπαρξη (όχι όμως με άτομα από τις γεωγραφικές περιοχές στις οποίες επικεντρώθηκε η μελέτη: Δυτική Ευρώπη, Αφρική).

3.2. Απόκτηση δεδομένων

Η συγκέντρωση του υλικού έγινε μέσα από υποθετικές ιστορίες (*viniettes*), μεθοδολογική τεχνική που θεωρείται κατάλληλη για την ελεύθερη έκφραση ατόμων μικρών κυρίως ηλικιών, όταν πρόκειται για ευαίσθητα θέματα¹⁷. Συγκεκριμένα, χρησιμοποιήθηκε ένα βασικό ημιτελές σενάριο, που δόθηκε σε έντυπη μορφή στα παιδιά και τους ζητήθηκε με βάση αυτό και πάνω σε συγκεκριμένους άξονες να συνθέσουν, γραπτώς, μια ιστορία. Το σενάριο αφορούσε κάποιον ήρωα-παιδί, που ήρθε με την οικογένειά του να εγκατασταθεί μόνιμα στη χώρα μας. Υπήρχαν τέσσερις παραλλαγές με βάση την προέλευση και το φύλο, οι οποίες ισομοιράστηκαν με τυχαίο τρόπο: α) αγόρι από Αγγλία (Ντέβιντ), β) κορίτσι από την Αγγλία (Κάρολ), γ) αγόρι από Αφρική (Μαχού) δ) κορίτσι από Αφρική (Ραντού) Οι βασικοί άξονες αφορούσαν πληροφορίες σχετικά

16 Μελίστα, Α. (2009). *Η ελληνική εθνική ταυτότητα και οι μετανάστες: Συγκρούσεις και ιδεολογικά διλήμματα*. Προφορική ανακοίνωση στο 12^ο Συνέδριο Ψυχολογικής Έρευνας (14-17 Μαΐου, Βόλος).

Παπαστυλιανού, Α., & Λαμπρίδης, Ε. (2007). *Εθνο-πολιτισμική ταυτότητα και μεροληψία*. Ανακοίνωση στο 11^ο Πανελλήνιο Συνέδριο Ψυχολογικής Έρευνας (18-22 Απριλίου, Ρέθυμνο Κρήτης).

17 BaBartle, C. & Reiche, E. (2000) *It was made by you and story: exploring the application of vignettes in qualitative research with children and young people*. *International Journal of Social Research Methodology*, 3(4), 307-323.

με: λόγους εγκατάλειψης της πατρίδας, συνθήκες ζωής στην Ελλάδα, επαγγελματική απασχόληση γονέων, στοιχεία προσωπικότητας ήρωα, ζωή στο σχολείο, συναισθήματα, στόχους και μελλοντική εξέλιξη. Ο χρόνος που διατέθηκε στα παιδιά ήταν μια διδακτική ώρα (45 λεπτά περίπου).

3.3. Ανάλυση δεδομένων

Η παρούσα έρευνα βασίστηκε στην ανάλυση περιεχομένου του γραπτού λόγου των παιδιών.¹⁸ Οι ιστορίες δηλαδή αναλύθηκαν με βάση τους θεματικούς άξονες που δόθηκαν και στα παιδιά.

3.4. Αποτελέσματα

3.4.1. Λόγοι μετακίνησης από την πατρίδα.

Αναφέρθηκαν λόγοι που εντάσσονται σε 5 βασικές κατηγορίες, οι οποίες παρουσιάζονται στον Πίνακα 1.

Πίνακας 1. Συχνότητα αναφορών ως προς τους λόγους μετακίνησης

ΘΕΜΑ	ΤΟΠΟΣ ΠΡΟΕΛΕΥΣΗΣ		ΣΥΝ. ΣΥΝ.
	ΑΓΓΛΙΑ	ΑΦΡΙΚΗ	
1. Λόγοι μετακίνησης			
A) Οικονομικοί-βιοποριστικοί λόγοι (οικονομική κρίση, ανεργία)	14	2	16
B) Γεωγραφικοί, οικολογικοί λόγοι (κλίμα, φυσικές καταστροφές, έλλειψη αγαθών, επιδημίες)	2	8	10
Γ) Πόλεμος	2	1	3
Δ) Γενική δυσανεμία από τη χώρα/προσπάθεια βελτίωσης ζωής	3	1	4
E) Προσωπικοί λόγοι (αρρώστια, καταγωγή γονέα από Ελλάδα)	2	1	3
ΣΤ) Γνωριμία τόπου (διακοπές)	1	1	2

Με βάση τα στοιχεία του Πίνακα 1, μπορούμε να επισημάνουμε πως τα παιδιά έχουν μια αρκετά ρεαλιστική άποψη για τους λόγους της μετανάστευσης, δίνοντας ως πιο συνήθη αιτία τους οικονομικούς γενικά λόγους, κυρίως για τους προερχόμενους από την Αγγλία. Στην περίπτωση των ηρώων από την Αφρική, φαίνεται να υπερτερούν τα αίτια που σχετίζονται με οικολογικά χαρακτηριστικά και συνθήκες ζωής στο συγκεκριμένο τόπο και τα οποία έχουν συνδεθεί με στερήσεις, υποσιτισμό, αρρώστιες, δυσμενείς καιρικές συνθήκες.

18 Webb, R. (1990) *Basic Content Analysis*. Newbury Park: Sage Publications.

3.4.2. Προσαρμογή στη χώρα υποδοχής.

Αποτυπώθηκαν στοιχεία για τα εξής επιμέρους θέματα που αφορούν στην προσαρμογή: α) την επαγγελματική απασχόληση των γονέων β) τις συνθήκες ζωής γενικά, τη στάση των γηγενών και τις διάφορες διαστάσεις της προσαρμογής (οικονομική, κοινωνική, ψυχολογική).

Όσον αφορά στο πρώτο θέμα, αναφέρθηκαν από τα παιδιά μια ευρεία γκάμα επαγγελμάτων, από επαγγέλματα με υψηλές απολαβές, κύρος και απαίτηση για αυξημένα προσόντα (γιατρός, διευθυντής, επιχειρηματίας), μέχρι και επαγγέλματα που βρίσκονται στον αντίποδα της ιεραρχικής κλίμακας (εργάτης, οικιακή βοηθός, χαμηλόμισθος υπάλληλος), τα οποία και υπερτερούν αριθμητικά. Οι παράγοντες τόπος προέλευσης και φύλο διαφοροποιούν τις αναφορές αυτές. Έτσι, τα επαγγέλματα του οικοδόμου και του εργάτη (10 συνολικά αναφορές) αποδίδονται αποκλειστικά σε άντρες και κυρίως προερχόμενους από την Αφρική (7/10 αναφορές), ενώ οι γονείς που αναφέρθηκαν ως γιατροί (3 αναφορές) είναι και πάλι άντρες αλλά μόνο Άγγλοι. Οι μετανάστριες επίσης παρουσιάζονται κατεξοχήν ως εργαζόμενες εκτός σπιτιού (2 μόνο αναφορές σε οικιακά), με συχνότερη επαγγελματική απασχόληση τον καθαρισμό σπιτιών (12 συνολικά αναφορές), που αφορά περισσότερο μετανάστριες από την Αφρική (8/12 αναφορές) παρά Ευρωπαίες (Αγγλία). Οι αναφορές για απασχόληση των μεταναστών σε εκπαιδευτικά επαγγέλματα (4 περιπτώσεις, αποκλειστικά γυναίκες) αλλά και σε δημόσιες υπηρεσίες γενικότερα (4 αναφορές), ίσως αποκαλύπτει κάποια παρανόηση των παιδιών, εφόσον δεν ισχύει κάτι τέτοιο στη χώρα μας. Οι αναφορές στην ανεργία είναι μάλλον περιορισμένες (2 περιπτώσεις), αλλά επισημαίνεται συχνά η αρχική δυσκολία εξεύρεσης εργασίας.

Τα στοιχεία που αναφέρονται στο δεύτερο θέμα παρουσιάζονται στον Πίνακα 2, όπου φαίνεται πως τόσο στην οικονομική όσο και την κοινωνική-ψυχολογική προσαρμογή υπερτερούν τα αρνητικά στοιχεία. Όσον αφορά στη στάση των γηγενών, αυτή φαίνεται να παρουσιάζεται σχετικά εξισορροπημένη (αρνητική ή θετική), κάτι που υποδηλώνει πως δυσκολίες των μεταναστών δεν οφείλονται τόσο στην έλλειψη υποστήριξης των ντόπιων και με αρνητική στάση της χώρας υποδοχής γενικότερα, αλλά είναι κάτι αναπόφευκτο (π.χ. λόγω δυσκολιών στην επικοινωνία). Η προσπάθεια, εξάλλου από την πλευρά των μεταναστών αναφέρεται ως καθοριστικός παράγοντας για το ξεπέρασμα των δυσκολιών και τη βελτίωση της κατάστασής τους. Οι αναφορές για ικανοποίηση των μεταναστών από τη χώρα μας είναι περισσότερες στην περίπτωση των ατόμων από την Αφρική, δεδομένο που αντανακλά τη γενικότερη αντίληψη πως η Ελλάδα βρίσκεται σε πλεονεκτικότερη θέση συγκριτικά με τις χώρες αυτής της ηπείρου (όσον αφορά στο βιοτικό επίπεδο, τις ανέσεις κ.τ.λ.), ενώ το αντίθετο συμβαίνει με την Αγγλία, η οποία αναγνωρίζεται ως πιο προηγμένη.

Πίνακας 2. Αναφορές για το θέμα: Συνθήκες ζωής, προσαρμογή στη χώρα υποδοχής (Ελλάδα)

ΘΕΜΑ	ΤΟΠΟΣ ΠΡΟΕΛΕΥΣΗΣ						ΣΥΝ.
	ΑΓΓΛΙΑ			ΑΦΡΙΚΗ			
2. Εγκατάσταση στην Ελλάδα							
2β. Συνθήκες ζωής στη χώρα υποδοχής							
	+	-	+	-			
A) Οικονομική Προσαρμογή (εύρεση εργασίας, οικονομική κατάσταση-βιοτικό επίπεδο)	9	10	2	2	8	3	34
B) Ικανοποίηση από τη χώρα γενικά (περιβάλλον, πολιτική κατάσταση, ευκολίες-ανέσεις)	3	2		8	3		16
Γ) Στάση χώρας υποδοχής	2	3		3	2		10
Δ) Κοινωνική-Ψυχολογική Προσαρμογή (επικοινωνία-σχέσεις-γλώσσα, νοσταλγία πατρίδας)	4	7			6		17
Σύνολο	16	22	2	13	19	3	

3.4.3. Προφίλ ήρωα (παιδιού-μετανάστη)

Οι πληροφορίες που αποτυπώθηκαν σε σχέση με τον ήρωα (παιδί-μετανάστη) αφορούν τους εξής τομείς: α) ηλικία β) εξωτερικά-φυσικά χαρακτηριστικά και αξιολογικοί χαρακτηρισμοί εμφάνισης γ) ενδιαφέροντα-κλίσεις, δ) χαρακτήρας-προσωπικότητα (κυρίως που αφορούν και τη σχέση με τους άλλους) ε) άλλα ατομικά χαρακτηριστικά. Επικεντρώνοντας στους αξιολογικούς χαρακτηρισμούς εμφάνισης, χαρακτήρα και προσωπικότητας, παρουσιάζονται στην πλειονότητά τους θετικοί (ομορφιά, σωματική δύναμη, εξυπνάδα, καλοσύνη, ευγένεια, ενσυναίσθηση, εργατικότητα, φιλομάθεια, καλλιτεχνικά και αθλητικά ταλέντα). Δε λείπουν βέβαια και κάποιοι αρνητικοί χαρακτηρισμοί (ζήλεια, οξυθυμία, ψευτιά, επιθετικότητα). Η εθνικότητα εδώ φαίνεται να παίζει κάποιο ρόλο, αφού το ποσοστό των θετικών χαρακτηρισμών προσωπικότητας (σε σχέση με τα αρνητικά) είναι μεγαλύτερη για τους ήρωες από την Αγγλία (75% περίπου) από ό,τι για τους ήρωες από την Αφρική (50% περίπου).

3.4.4. Ζωή στο σχολείο και ψυχολογική προσαρμογή

Μια σημαντική πτυχή της ζωής που επηρεάζει καθοριστικά την κοινωνική και ψυχολογική προσαρμογή των παιδιών-μεταναστών αποτελεί η ζωή στο σχολείο. Τα σχετικά στοιχεία των ιστοριών εντάσσονται σε έξι βασικούς άξονες, οι πέντε εκ των οποίων αφορούν κατεξοχήν το σχολείο, ενώ ο τελευταίος τη γενικότερη ψυχολογική προσαρμογή. Ο βαθμός αξιολόγησης της κατάστασης περιλαμβάνει τρεις διαβαθμίσεις: α) θετική (+), β) αρνητική (-) γ) μέτρια ή με τάση βελτίωσης κυρίως με την αύξηση της διάρκειας παραμονής (+). (Πίνακας 3).

Πίνακας 3. Αναφορές για το θέμα: Ζωή στο σχολείο, ψυχολογική προσαρμογή

ΘΕΜΑ	ΤΟΠΟΣ ΠΡΟΕΛΕΥΣΗΣ						ΣΥΝΟΛΟ		
	ΑΓΓΛΙΑ			ΑΦΡΙΚΗ					
4. Ζωή στο σχολείο, ψυχολογική προσαρμογή	+	-	±;	+	-	±;	+	-	±;
A) Εκμάθηση-χρήση γλώσσας	1	6		2	6		3	12	
B) Σχολική επίδοση- κίνητρα	14	5	3	14	5	6	28	10	9
Γ) Σχέσεις με συμμαθητές	13	6	2	14	5	1	27	11	3
Δ) Ρόλος δασκάλου	1			6			7		
E) Ικανοποίηση από τη ζωή στο σχολείο, ψυχολογική προσαρμογή	9	4		15	3	2	24	7	2
	38	21	5	51	19	9	89	40	14

Στον Πίνακα 3 παρατηρούμε ότι και στον τομέα αυτό οι θετικές αναφορές συνολικά υπερτερούν. Έτσι, όσον αφορά τις διαπροσωπικές σχέσεις, που σε μεγάλο βαθμό φαίνεται να εξαρτώνται από τη στάση των γηγενών μαθητών, παρουσιάζονται θετικές σε ποσοστό 60%, αρνητικές σε ποσοστό 28% και μέτριες σε ποσοστό 8%, περίπου, ενώ τα δεδομένα να διαφοροποιούνται ιδιαίτερα με βάση τον παράγοντα προέλευση ή φύλο. Σε ορισμένες όμως περιπτώσεις η ανάπτυξη φιλικών σχέσεων για τους μετανάστες φαίνεται να περιορίζεται μεταξύ ομοεθνών ή άλλων μεταναστών, προσφύγων κ.τ.λ. Δεν απουσιάζει, φυσικά και η αναφορά σε συμπεριφορές απόρριψης, απομόνωσης και κοροϊδίας.

Η σχολική επίδοση των μεταναστών παρουσιάζεται στο μεγαλύτερο ποσοστό (60%) υψηλή (κάτι που έρχεται μάλλον σε αντίθεση με τις πολυάριθμες αναφερόμενες δυσκολίες στη γλώσσα) και ισομοιράζονται στη συνέχεια η χαμηλή (21%) με τη μέτρια (19%), στοιχεία που δε φαίνεται πάλι να επηρεάζονται φανερά από εθνικότητα και φύλο. Αυτή η θετική εικόνα όσον αφορά στο μαθησιακό τομέα φαίνεται να συνδέεται αφενός με την ατομική προσπάθεια του μετανάστη μαθητή και αφετέρου με τον υποστηρικτικό ρόλο του δασκάλου.

Η συνολικότερη, επίσης, αποτίμηση της σχολικής ζωής από τα μεταναστόπουλα και τα αντίστοιχα συναισθήματα παρουσιάζονται πολύ περισσότερο θετικά από ό,τι αρνητικά, αποτυπώνοντας μια ψυχολογική προσαρμογή χωρίς ιδιαίτερες δυσκολίες.

3.4.5. Στόχοι - επιθυμίες ήρωα

Έναν άλλο κατευθυντήριο άξονα αποτέλεσαν οι στόχοι και οι επιθυμίες των ηρώων. Οι πληροφορίες εντάχθηκαν σε δύο βασικούς τομείς: 1) Ακαδημαϊκοί και επαγγελματικοί στόχους, με τέσσερις υποκατηγορίες, 2) Γενικότερες επιθυμίες και στόχους ζωής, με έξι υποκατηγορίες (Πίνακας 4).

Πίνακας 4. Αναφορές για το θέμα: Στόχοι- Επιθυμίες ήρωα

ΘΕΜΑ	ΤΟΠΟΣ ΠΡΟΕΛΕΥΣΗΣ				ΣΥΝΟΛΟ
	ΑΓΓΛΙΑ		ΑΦΡΙΚΗ		
5. Στόχοι – Επιθυμίες ήρωα	Α.	Κ.	Α.	Κ.	
5Α) Ακαδημαϊκοί-Επαγγελματικοί Στόχοι					
A1. Σπουδές και σχετικά επαγγέλματα (ιατρική, εκπ/ση)	5	8	4	7	24
A2. Αθλητισμός	2		1		3
A3. Άλλα (αστροναύτης Η/Υ, επιχειρηματίας, ζωγράφος..)	2	1	1	3	5
Σύνολο Α	9	9	5	10	33
5Β) Άλλες Επιθυμίες-Στόχοι ζωής					
B1. Φιλανθρωπία	2	1	1	1	5
B2. Επανασύνδεση με πατρίδα	1		1		2
B3. Εκμάθηση ελληνικών		1	2		3
B4. Διαμόρφωση σωστής προσωπικότητας			1		1
B5. Βελτίωση ποιότητας ζωής			1	2	3
B6. Οικογενειακή ευτυχία			1	1	2
Σύνολο Β	3	2	7	4	16

A= Αγόρι, Κ= Κορίτσι

Όπως φαίνεται στον Πίνακα 7, τα επαγγέλματα στα οποία οι ήρωες στοχεύουν είναι κατεξοχήν επαγγέλματα με κύρος ή υψηλές απολαβές σε αντιδιαστολή με τη σχετική αναφορά στα (πιο ρεαλιστικά αποτυπωμένα) επαγγέλματα των γονέων, τα οποία προέρχονταν από μια ευρύτατη γκάμα επαγγελματικών κατηγοριών. Δε φαίνεται επίσης να παρουσιάζονται ιδιαίτερες διαφορές ως προς την εθνικότητα και το φύλο. Αποτυπώνεται, δηλαδή, γενικότερα ο στόχος των μεταναστών για κοινωνική άνοδο. Όσον αφορά στις γενικότερες επιθυμίες και στόχους ζωής, εμφανίζεται μια μεγαλύτερη ποικιλία, χωρίς κάποια ιδιαίτερη έμφαση σε συγκεκριμένο είδος στόχου.

3.4.6. Μέλλον ήρωα

Οι «προβλέψεις» όσον αφορά στο μέλλον του ήρωα αποτέλεσε το τελευταίο θέμα διερεύνησης και αναφέρονται σε τομείς της ακαδημαϊκής, επαγγελματικής, προσωπικής και κοινωνικής ζωής.

Ο τρόπος, δηλαδή, που σκιαγραφείται το μέλλον των ηρώων σχετίζεται σε μεγάλο βαθμό με τους προαναφερόμενους στόχους, οι οποίοι παρουσιάζονται γενικά να επιτυγχάνονται, έτσι ώστε η προσαρμογή στη χώρα υποδοχής να βελτιώνεται σημαντικά. Ειδικότερα, η ακαδημαϊκή πρόοδος και σταδιοδρομία σε σχετικά επαγγέλματα (10 αναφορές, π.χ. πανεπιστημιακή καριέρα, ιατρική), η οικονομική επιτυχία (3 αναφορές, π.χ. επιχειρήσεις, ταξίδια) αλλά και η διάκριση σε άλλους τομείς (π.χ. τέχνες) αποτελούν δείγματα της ιδιαίτερα αισιόδοξης προδιαγραφής του μέλλοντος των παιδιών-

μεταναστών. Η δημιουργία ευτυχημένης οικογένειας (7 αναφορές), η ανάπτυξη σωστής προσωπικότητας (5 αναφορές) και η διάθεση για προσφορά στην κοινωνία (4 αναφορές), εξισορροπούν το μοντέλο της οικονομικής και επαγγελματικής επιτυχίας με περισσότερο ανθρωπιστικές αξίες, σκιαγραφώντας έτσι ένα ιδιαίτερα θετικό προφίλ για το νεαρό και μελλοντικό ενήλικα μετανάστη, ανεξάρτητα από εθνικότητα και φύλο. Χαρακτηριστικό είναι πως η νέα γενιά μεταναστών δε φαίνεται στην πλειονότητά της να στοχεύει στην επιστροφή στην πατρίδα (3 αναφορές). Είναι εντυπωσιακό πως καμία ιστορία δεν καταλήγει με δυσάρεστες μελλοντικές «προβλέψεις», ενώ στις περιπτώσεις που οποιεσδήποτε προβλέψεις αποφεύγονται, δίνονται τουλάχιστον θετικές ευχές.

4. Συμπεράσματα

Σύμφωνα με τα αποτελέσματα της ανάλυσης περιεχομένου των γραπτών ιστοριών των μαθητών προέκυψε πράγματι πως στις κοινωνικές αναπαραστάσεις των παιδιών εμφανίζονται κάποια στερεότυπα, επιβεβαιώνοντας σε κάποιο βαθμό την υπόθεσή μας, χωρίς ωστόσο να αποκαλύπτονται έντονα αρνητικές αντιλήψεις απέναντι στον εθνοτικό «άλλο» γενικά ούτε και συστηματικές διαφοροποιήσεις, όσον αφορά τους διαφορετικούς πολιτισμούς (Δυτικοευρωπαίους – Αφρικανούς).

Τα παιδιά φαίνεται να είναι σε ικανοποιητικό βαθμό ενήμερα σε σχέση με το θέμα της μετανάστευσης γενικά, τις πιθανές αιτίες κ.ά. Οι λόγοι και τα κίνητρα που αναφέρονται από τα παιδιά συνάδουν, πράγματι σε μεγάλο βαθμό με τα δεδομένα της βιβλιογραφίας και αφορούν είτε σε δυνάμεις «ώθησης» που προκαλούνται από αρνητικές συγκυρίες της χώρας προέλευσης (ανεργία, φυσικές καταστροφές, πόλεμοι) είτε σε δυνάμεις «έλξης» από θετικούς παράγοντες της χώρας υποδοχής (καλύτερες συνθήκες εργασίας και βιοτικό επίπεδο)¹⁹, που συνοψίζονται στην προσδοκία γενικά για μια καλύτερη ζωή. Η υπερίσχυση, στην περίπτωση των ηρώων από την Αφρική περισσότερο «πρωταρχικών» αναγκών ως κίνητρα μετανάστευσης (συγκριτικά με τα οικονομικά κατά κύριο λόγο για τους Αγγλους), επιβεβαιώνουν την ύπαρξη του στερεότυπου μοντέλου του «πρωτόγονου», κατά μία έννοια, τρόπου ζωής στην Αφρική.

Όσον αφορά στο θέμα της προσαρμογής, θίγονται εύγλωττα από τα παιδιά οι δυσκολίες που αντιμετωπίζουν οι μετανάστες. Η εστίαση των αναφορών σε δυσκολίες (κυρίως το πρώτο διάστημα) σε ζητήματα εύρεσης εργασίας και οικονομικών προβλημάτων δεν απέχει και από τα δεδομένα της βιβλιογραφίας που τονίζουν τον τομέα της οικονομικής προσαρμογής ως καθοριστικό, εφόσον «οι μετανάστες αναγκάζονται να βρουν τρόπους επιβίωσης σε μια νέα κοινωνία» και «η πιο προφανής δυσκολία σχετίζεται με την ανάγκη να κερδίσουν τα προς το ζην»²⁰. Στις ιστορίες των παιδιών, η αναγκαιότητα να δουλεύουν κι οι δύο γονείς, η διπλή απασχόληση του πατέρα, ο πιθανός συμβιβασμός με οποιοδήποτε είδος απασχόλησης προκειμένου να αποφευχθεί η ανεργία, σκιαγραφούν αυτές τις δυσκολίες. Η κατάσταση παρουσιάζεται εξάλλου δυσμενέστερη για τους μετανάστες που προέρχονται από την Αφρική σε σχέση με τους

19 Berry, 1990, στο Ντάλλα, Μ. (2000). *Στάσεις και συμπεριφορά Ελλήνων μαθητών προς τους Ποντίους και Βορειοηπειρώτες συμμαθητές τους: Ένα πρόγραμμα παρέμβασης*. Διδακτορική διατριβή. ΕΚΠΑ, Φιλοσοφική Σχολή, ΦΠΨ (Τομέας Ψυχολογίας).

20 Χρυσόχοου, Ξ. (2005). *Πολυπολιτισμική πραγματικότητα*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα (σελ. 66).

Δυτικοευρωπαίους, γεγονός που δε φαίνεται να απέχει από την πραγματικότητα, αφού οι μετανάστες που είναι υπήκοοι ανεπτυγμένων χωρών ή κρατών της Ε.Ε. «σε συμβολικό και υλικό επίπεδο κατέχουν υψηλό κοινωνικό κύρος και υψηλή αυτοεκτίμηση» και «δε φαίνεται να αντιμετωπίζουν προβλήματα ... ένταξης»²¹. Από την άλλη μεριά, το επίπεδο κοινωνικο-οικονομικής προσαρμογής των μεταναστών από χώρες της Αφρικής φαίνεται να είναι χαμηλότερο²², εφόσον αναγκάζονται να απασχολούνται σε τομείς που υποτιμούν οι Έλληνες, ανειδίκευτες κυρίως και σκληρές δουλειές, που δεν ανταποκρίνονται πάντα στην εκπαίδευση και επαγγελματική τους κατάρτιση και διαφέρουν από το επάγγελμα που ασκούσαν στη χώρα τους²³.

Ενδιαφέρον, ωστόσο, παρουσιάζει, από την άλλη πλευρά, το γεγονός πως οι μαθητές αποτυπώνουν για τους μικρούς ήρωες των ιστοριών, στόχους σε σχέση με την επαγγελματική και κοινωνικοοικονομική τους εξέλιξη, που δε συμπίπτουν πάντα με το αντίστοιχο προφίλ των γονέων. Στις ιστορίες των μαθητών, το μέλλον της νέας γενιάς των μεταναστών, ανεξάρτητα από εθνικότητα και φύλο, περιλαμβάνει την επιθυμία αλλά και την επίτευξη μόρφωσης, οικονομικής επιτυχίας και κοινωνικής ανόδου, στοιχεία βέβαια που θα άρουν τα προβλήματα τα οποία στιγμάτισαν την αφετηρία τους. Μια τέτοια αναπαράσταση, αφενός μπορεί να θεωρηθεί ως έλλειψη προκαταλήψεων για τους μετανάστες, αφετέρου όμως μπορεί να αποτελεί εν μέρει έκφραση των δικών τους μελλοντικών ονείρων, να αντανακλά τις κοινωνικές αναπαραστάσεις για τον Έλληνα μετανάστη προγενέστερων δεκαετιών που προόδευε με την εργατικότητα και την επιμονή του, αναπαράσταση που συνδέεται και με την πίστη σε ένα δίκαιο κόσμο. Η αντίληψη, δηλαδή, πως ο καθένας κερδίζει αυτό που του αξίζει και οι προσπάθειες που περιλαμβάνουν επένδυση σε μακροπρόθεσμα αποτελέσματα, τελικά αμειβονται²⁴, ίσως οδηγεί τα παιδιά να πιστεύουν πως οι δυσκολίες και οι προσπάθειες των παιδιών μεταναστών και των οικογενειών τους θα αντισταθμιστούν με την μελλοντική τους επιτυχία.

Σε αντιστοιχία με τα παραπάνω, βρίσκονται και οι αναπαραστάσεις όσον αφορά στη σχολική επίδοση των μεταναστών ηρώων που παρουσιάζεται υψηλή, παρά την αντιφατική αναφορά στις αντικειμενικές δυσκολίες, κυρίως όσον αφορά στη χρήση της γλώσσας. Οι ερμηνείες των ίδιων των παιδιών συνδέουν την επιτυχία αυτή με χαρακτηριστικά όπως η θέληση, η προσπάθεια και η επιμέλεια, που σκιαγραφούν γενικά μαθητές με υψηλά κίνητρα για μάθηση, ενώ αξιοσημείωτη είναι και η συμβολή που αποδίδεται στη στήριξη από τη μεριά κυρίως του δασκάλου. Εξάλλου, η έμφαση που δίνεται από τους μετανάστες και τις οικογένειές τους στην εκπαίδευση, που χαρακτηρίζεται ως «υπερεπένδυση» με στόχο να αντισταθμιστεί η κοινωνική ανισότητα που βιώνουν και να αποτελέσει όχημα για την κοινωνικοοικονομική άνοδο της νέας

21 Πετράκου, Η., Ξανθάκου, Γ., & Καΐλα, Μ. (2006). Μετανάστες και προβλήματα προσαρμογής στην ελληνική κοινωνία. Στο Π. Κορδούπης & Β. Παυλόπουλος (Επιμ.). *Πεδία Έρευνας στην Κοινωνική Ψυχολογία*. Αθήνα: Ατραπός (Σελ. 90).

22 Μπεζεβέγκης, Η., & Παυλόπουλος, Β. (2008). Επιπτώσεις της μετανάστευσης: Προσαρμογή των μεταναστών. Στο Η. Μπεζεβέγκης (Επιμ.), *Μετανάστες στην Ελλάδα: Επιπολιτισμός και ψυχοκοινωνική προσαρμογή* (σελ. 72-93). Αθήνα: ΙΜΕΠΟ.

23 Μαρβάκης, Α., Παρσάνογλου, Δ., & Παύλου, Μ. (Επιμ.). (2001). *Μετανάστες στην Ελλάδα*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.

24 Lefmanet, 93 98 2000) Στο Kristjánsson, K. (2009) 40 Children and the Belief in a Just World. *Studies in Philosophy and Education*, 23, 41-60.

γενιάς έχει επισημανθεί και από τη βιβλιογραφία²⁵.

Στον τομέα της κοινωνικής προσαρμογής, η οποία συνδέεται στενά και με την ψυχολογική προσαρμογή των ηρώων, ενηλίκων αλλά και παιδιών, αναγνωρίζεται από τους μαθητές ως βασικό εμπόδιο η δυσχερής επικοινωνία με τους γηγενείς λόγω ελλιπούς χρήσης της γλώσσας, συμφωνώντας με τα δεδομένα της βιβλιογραφίας²⁶. Το επίπεδο ψυχοκοινωνικής προσαρμογής τείνει να αξιολογείται με αρνητικούς όρους για τους ενήλικες μετανάστες ανεξαρτήτως προέλευσης. Παρόλα αυτά, η στάση της κυρίαρχης ομάδας δε φαίνεται, στις ιστορίες των παιδιών, να αποτελεί πάντα αιτία επιδείνωσης της κατάστασης των μεταναστών, εφόσον οι συμπεριφορές απόρριψης και υποτίμησης δε φαίνεται να υπερισχύουν αυτών της αποδοχής και της στήριξης.

Στον κόσμο των παιδιών τα πράγματα φαίνεται να είναι πιο θετικά, αφού οι γηγενείς συμμαθητές εμφανίζονται πιο δεκτικοί, η θετική στάση των δασκάλων παρουσιάζεται δεδομένη και τελικά, σε συνδυασμό με την αναφερόμενη σχολική επιτυχία, η προσαρμογή των παιδιών-ηρώων παρουσιάζεται τόσο στο πλαίσιο του σχολείου όσο και γενικότερα επιτυχέστερη. Το γεγονός αυτό ανταποκρίνεται ως ένα βαθμό στην πραγματικότητα, με δεδομένο πως η ηλικία αυτή είναι πιο ευπροσάρμοστη και η διδασκαλία της γλώσσας στο σχολείο αμβλύνει τις δυσκολίες επικοινωνίας. Παρόλα αυτά φαίνεται μάλλον ωραιοποιημένη, εφόσον, σύμφωνα με τα δεδομένα ερευνών παιδιά και έφηβοι που μεταναστεύουν μαζί με τους γονείς τους, βιώνουν έντονο επιπολιτισμικό στρες, δυσκολίες κοινωνικής και προσωπικής προσαρμογής, μειωμένη σχολική επίδοση²⁷ ενώ, όπως προαναφέρθηκε οι στάσεις των γηγενών μαθητών και εκπαιδευτικών προς τους μετανάστες είναι συχνά αρνητικές.

Από τη σκιαγράφηση των προφίλ των ηρώων δε φαίνεται να τους αποδίδονται ιδιαίτερα αρνητικοί χαρακτηρισμοί και δεν αναδεικνύονται σχετικά στερεότυπα και προκαταλήψεις. Η υπόθεση, βασισμένη και στην έννοια της «πολιτισμικής απόστασης»²⁸ σύμφωνα με την οποία, θα αναμενόταν ευνοϊκότερες αντιλήψεις για εθνικές ομάδες που γίνονται αντιληπτές ως περισσότερο όμοιες (π.χ. στην περίπτωση αυτή στους Άγγλους σε σχέση με τους Αφρικανούς) επιβεβαιώνεται μόνο εν μέρει.

Συμπερασματικά, ενώ οι αναπαραστάσεις που αναδείχθηκαν μέσα από τις ιστορίες δίνουν μια γενικά αισιόδοξη εικόνα σχετικά με τις αντιλήψεις των παιδιών για τους μετανάστες. Αυτό ενδέχεται να έχει σχέση με τη σχετική εξοικείωση του συγκεκριμένου δείγματος με αλλοδαπούς μαθητές (όχι όμως από τις συγκεκριμένες

25 Zeroulou, 1985, 1988 στο Χριστοπούλου, Ι. (2008). *Στάσεις γηγενών απέναντι στους Αλβανούς και παλιννοστούντες μαθητές τους*. Πτυχιακή εργασία. Πρόγραμμα Ψυχολογίας, ΦΠΨ, Φιλοσοφική Σχολή, ΕΚΠΑ.

Μπεζεβέγκης, Η., & Παυλόπουλος, Β. (2008). Επιπτώσεις της μετανάστευσης: Προσαρμογή των μεταναστών. Στο Η. Μπεζεβέγκης (Επιμ.), *Μετανάστες στην Ελλάδα: Επιπολιτισμός και ψυχοκοινωνική προσαρμογή* (σελ. 72-93). Αθήνα: ΙΜΕΠΟ.

26 Πετράκου, Η., Ξανθάκου, Γ., & Καΐλα, Μ. (2006). Μετανάστες και προβλήματα προσαρμογής στην ελληνική κοινωνία. Στο Π. Κορδούπης & Β. Παυλόπουλος (Επιμ.). *Πεδία Έρευνας στην Κοινωνική Ψυχολογία*. Αθήνα: Ατραπός (Σελ. 90).

27 Beatty, & Kikijiti. (1988). Acculturation and mental health in Denmark. Beatty & Sarti (Eds.) *Health and Cross-cultural Psychology: Towards Application*. (pp. 207-236). London: Sage

28 Babiker et al., 1980, στο Μπεζεβέγκης, Η., & Παυλόπουλος, Β. (2008). Επιπτώσεις της μετανάστευσης: Προσαρμογή των μεταναστών. Στο Η. Μπεζεβέγκης (Επιμ.), *Μετανάστες στην Ελλάδα: Επιπολιτισμός και ψυχοκοινωνική προσαρμογή* (σελ. 72-93). Αθήνα: ΙΜΕΠΟ.

περιοχές), ώστε να λειτουργεί μόνο με μια γενικότερη έννοια η υπόθεση της επαφής. Βέβαια, παρά το μεθοδολογικό σχεδιασμό, τη χρήση βινιέτας, που δίνει την ευκαιρία στα παιδιά να εκφράσουν πιο ελεύθερα τις αντιλήψεις του, δε θα μπορούσαμε να ισχυριστούμε πως απαλείφεται εντελώς η επίδραση του «κοινωνικά αποδεκτού», ενώ η παραγωγή υποθετικής ιστορίας, διαφέρει από την καταγραφή πραγματικών στάσεων και πολύ περισσότερο έκδηλων συμπεριφορών.

Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσση

- Αργυράκη, Φ., Μιχαλάς, Κ., Ντούσας, Δ., Παπαϊωάννου, Φ., & Σπανός, Π. (1994). Εκπαίδευση και διαφορά: Η στάση των παιδιών απέναντι στο «διαφορετικό» Έθνος, Χρώμα, Θρήσκευμα. *Εκπαιδευτική Κοινότητα* 28, 19-22.
- Baldwin-Edwards, M., Κυριάκου, Ι., Κακαλικά, Π., & Κάτσιος, Γ. (2004). *Στατιστικά δεδομένα για τους μετανάστες στην Ελλάδα: Αναλυτική μελέτη για τα διαθέσιμα στοιχεία και προτάσεις για τη συμμόρφωση με τα standards της Ευρωπαϊκής Ένωσης*. Αθήνα: Ι.ΜΕ.ΠΟ
- Γεώργας, Δ. (1995). *Κοινωνική Ψυχολογία*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Καλαντζή-Αζίζι Α., Ζώνιου-Σιδέρη, Α., & Βλάχου, Α. (1996). *Προκαταλήψεις και στερεότυπα. Δημιουργία και αντιμετώπιση*. Αθήνα: ΥΠ.Ε.Π.Θ. (Γ.Γ.Λ.Ε.).
- Μαρβάκης, Α., Παρσάνογλου, Δ., & Παύλου, Μ. (Επιμ.). (2001). *Μετανάστες στην Ελλάδα*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Μελίστα, Α. (2009). *Η ελληνική εθνική ταυτότητα και οι μετανάστες: Συγκρούσεις και ιδεολογικά διλήμματα*. Προφορική ανακοίνωση στο 12^ο Συνέδριο Ψυχολογικής Έρευνας (14-17 Μαΐου, Βόλος).
- Μπεζεβέγκης, Η., & Παυλόπουλος, Β. (2008). Επιπτώσεις της μετανάστευσης: Προσαρμογή των μεταναστών. Στο Η. Μπεζεβέγκης (Επιμ.), *Μετανάστες στην Ελλάδα. Επιπολιτισμός και ψυχοκοινωνική προσαρμογή* (σελ. 72-93). Αθήνα: ΙΜΕΠΟ.
- Νούλα, Ι. & Λουμάκου, Μ. (2009). *Η έννοια της εθνοτικής ετερότητας στον προφορικό λόγο των μαθητών και μαθητριών ελληνικής και μη-ελληνικής προέλευσης*. Προφορική ανακοίνωση στο 12^ο Συνέδριο Ψυχολογικής Έρευνας (14-17 Μαΐου, Βόλος).
- Ντάλλα, Μ. (2000). *Στάσεις και συμπεριφορά Ελλήνων μαθητών προς τους Ποντίους και Βορειοηπειρώτες συμμαθητές τους: Ένα πρόγραμμα παρέμβασης*. Διδακτορική διατριβή. ΕΚΠΑ, Φιλοσοφική Σχολή, ΦΠΨ (Τομέας Ψυχολογίας).
- Παπαστυλιανού, Α., & Λαμπρίδης, Ε. (2007). *Εθνο-πολιτισμική ταυτότητα και μεροληψία*. Ανακοίνωση στο 11^ο Πανελλήνιο Συνέδριο Ψυχολογικής Έρευνας (18-22 Απριλίου, Ρέθυμνο Κρήτης).
- Πετράκου, Η., Ξανθάκου, Γ., & Κάιλα, Μ. (2006). Μετανάστες και προβλήματα προσαρμογής στην ελληνική κοινωνία. Στο Π. Κορδούπης & Β. Παυλόπουλος (Επιμ.). *Πεδία Έρευνας στην Κοινωνική Ψυχολογία*. (Σελ. 87-107). Αθήνα: Ατραπός.
- Ρήγα, Α-Β. (1991). Από τις στάσεις στις κοινωνικές αναπαραστάσεις: Μια ανασκόπηση

- της πρόσφατης βιβλιογραφίας. *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών* 80, 156-165.
- Τσαούσης, Δ. (1987). *Χρηστικό λεξικό κοινωνιολογίας*. Β' έκδοση. Αθήνα: Gutenberg.
- UNICEF (2001). Διακρίσεις – Ρατσισμός – Ξενοφοβία στο Ελληνικό Εκπαιδευτικό Σύστημα. *Unicef & Κόσμος*, 45, σελ.32-39.
- Wetherell, M. (2004). **Ομαδική σύγκρουση και η κοινωνική ψυχολογία του ρατσισμού**. Στο M. Wetherell (Επιμ.) *Ταυτότητες, ομάδες και κοινωνικά ζητήματα*. Αθήνα: Μεταίχμιο.
- Χαντζή, Α. (2007). *Το περιεχόμενο των στερεοτύπων και οι επιπτώσεις της επαφής*. Ανακοίνωση στο 11^ο Πανελλήνιο Συνέδριο Ψυχολογικής Έρευνας (18-22 Απριλίου, Ρέθυμνο Κρήτης)
- Χριστοπούλου, Ι. (2008). *Στάσεις γηγενών απέναντι στους Αλβανούς και παλινοσούστες μαθητές τους*. Πτυχιακή εργασία. Πρόγραμμα Ψυχολογίας, ΦΠΨ, Φιλοσοφική Σχολή, ΕΚΠΑ.
- Χρυσόχοου, Ξ. (2005). *Πολυπολιτισμική πραγματικότητα*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.

Ξενόγλωσση

- Barter, C. & Renold, E. (2000). 'I wanna tell you a story': exploring the application of vignettes in qualitative research with children and young people. *International Journal of Social Research Methodology*, 3(4), 307-323.
- Berry, J. & Kim, U. (1988). Acculturation and mental health. In P. Dasen, J. Berry & N. Sartorius (Eds.) *Health and Cross-cultural Psychology: Towards Application*. (pp. 207-236). London: Sage
- Bigler, R.S., Jones, L.C., & Lobliner, D.B. (1997). Social Categorization and the Formation of Intergroup Attitudes in Children. *Child Development*, 68 (3), 530-543.
- Kristjansson, K. (2004). Children and the Belief in a Just World. *Studies in Philosophy and Education*, 23, 41-60.
- Phinney, J., Berry, J., Vedder, P. & Liebkinder, K. (2006). The Acculturation Experience: Attitudes, Identities, and Behaviors of Immigrant Youth. J. Berry, J. Phinney, D. Sam & P. Vedder (Eds). *Immigrant Youth in Cultural Transition*. (pp. 71-116). New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates, Publishers.
- Weber, R. (1990). *Basic Content Analysis*. Newbury Park: Sage Publications.

Βιογραφικά σημειώματα

Η Άννα Πρίντεζη είναι απόφοιτος του Παιδαγωγικού Τμήματος Δημοτικής Εκπαίδευσης του Πανεπιστημίου Αθηνών (1991), με 18 χρόνια υπηρεσία στην Ιδιωτική και Δημόσια Πρωτοβάθμια Εκπαίδευση. Το 2009 ολοκλήρωσε τις μεταπτυχιακές της σπουδές στο Τομέα Ψυχολογίας, του Τμήματος Φιλοσοφίας, Παιδαγωγικής και Ψυχολογίας, του Πανεπιστημίου Αθηνών, με αντικείμενο «Σχολική Ψυχολογία». Είναι επίσης τελειόφοιτος του Προγράμματος Ψυχολογίας στο ίδιο Τμήμα και μετεκπαιδευόμενη στο Μαράσλειο Διδασκαλείο Δημοτικής Εκπαίδευσης, κατεύθυνση Ειδικής Αγωγής.

Ο Βασίλης Παυλόπουλος εκπόνησε διδακτορική διατριβή στην Κοινωνική

Ψυχολογία (υποτροφία ΙΚΥ) και είναι επίκουρος καθηγητής Διαπολιτισμικής Ψυχολογίας στο Τμήμα Φιλοσοφίας, Παιδαγωγικής και Ψυχολογίας του Πανεπιστημίου Αθηνών. Είναι συντονιστής του κλάδου Κοινωνικής Ψυχολογίας της Ελληνικής Ψυχολογικής Εταιρείας. Τα ερευνητικά του ενδιαφέροντα επικεντρώνονται στην επιπολιτισμοποίηση και τη μετανάστευση, την πρόσληψη της διάκρισης και τον κοινωνικό στιγματισμό, τις αντιλήψεις περί δικαιοσύνης και τις πολιτισμικές παραμέτρους της συμπεριφορικής πρόβλεψης.